

Л. В. Кравець

Пареміологія

ПАРЕМІОЛОГІЯ — розділ *фразеології* та *фольклористики*, присвячений мовному і структурному вивченню паремій — [прислів'їв і приказок](#), [загадок](#), примовок, чистомовок, небилиць, казкових формул тощо. Науковому вивченню паремій передували фіксація та укладання рукописних збірників влучних висловів у Давньому Єгипті, Ассирії, Вавилоні, Персії, Китаї, Індії та Давній Греції (Аристотель). На східнослов'янських теренах тематично згруповані вислови про правила християнської віри та морального життя містить «Стословець патріарха Геннадія» із «Ізборника Святослава» (1076), яким користувалися у своїй творчості Володимир Мономах і Данило Заточник. Популярним упродовж 12—17 ст. був перекладений із грецької мови на території Київської або Галицької землі збірник висловів і коротких історичних анекдотів «Пчела». Після деякого спаду в часи Середньовіччя зацікавленість пареміями з новою силою проявилася в добу Відродження, чому сприяв доробок Еразма Роттердамського «*Collectanea Adagiorum*» (уперше виданий 1500). Завдяки цій праці, яку неодноразово перевидавали з доповненнями й коментарями автора, латинські прислів'я набули значного поширення в європейській культурі. Важливу роль у становленні П. відіграв збірник «*Refranes o proverbios en romance*» («Романтичні приказки і прислів'я», 1555) Е. Нуньєса, що містив паремії з багатьох мов. Праця істотно вплинула на діяльність пізніших пареміологів, таких як Х. де Мал Лара, Г. Мьор'є, С. Уден, Г. Корреас, Л. Пальмірено та ін.

На українських теренах наприкінці 17 — на початку 18 ст. з'явилася рукописна збірка паремій «Приповісті посполиті» Климентія Зиновієва, що містила півтори тисячі прислів'їв, приказок, народних сентенцій, розташованих за абеткою. Доробок, який *І. Франко* назвав найкращим надбанням українського письменства, залишався маловідомим для дослідників близько півтора століття. Широкій громадськості повернув його у 1850-і рр. письменник і етнограф О. Шишацький-Ілліч. Збірка Климентія Зиновієва дає цінний матеріал для вивчення історії української мови загалом та історії української П. зокрема. У 19 ст. зацікавленість дослідників у збиранні прислів'їв і приказок різних народів суттєво зростає. Вагомими для цього часу є збірники фінських прислів'їв Е. Льоннрота (1842), прислів'їв народів йоруба С.-А. Кроутера (1852), на їдиш (1888; 1890) та польською мовою С. Адальберга (1889—94). У славістиці знаковою працею став словник «*Mudrosloví národu slovanského ve*

рїсловїч» Ф.-Л. Челаковського (1852), в якому зібрано паремії всіх слов'янських народів.

Становлення української П. пов'язане з працею «Грамматика малоросійскаго нарѣчїя» О. Павловського (1818), що містить реєстр прислів'їв і приказок у главі «Краткій малоросійській словарь». Трактуння або відповідники з російської мови, подані до багатьох наведених українських паремій, підкреслюють самобутність української мови, а виявлена автором синонімія паремійних одиниць — її багатство. Знаковими в історії української П. є «Малоросійські прислів'я та приказки» В. Смирницького (1834), «Словник української мови» П. Білецького-Носенка (1838—43), що вміщує паремії як ілюстративний матеріал, «Галицькі приповідки и загадки» Г. Ількевича (1841), «Ужинок рідного поля» М. Гатцука (1857), «Малоросійскія пословицы, поговорки и загадки и галицкія приповѣдки» М. Закревського (1861), «Сборникъ малоросійскихъ пословиць и поговорокъ» О. Шишацького-Ілліча (1857) та ін. Важливий для української П. також збірник «Українська усна словесність: Загальний огляд і вибір творів» Ф. Колесси (1938). Зібрані й упорядковані автором приповідки і загадки відбивають фонетичні та граматичні риси південно-західного діалекту, характеризують мовлення галичан.

До віхових праць української П. належить доробок «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других», укладений М. Номисом (1864). Видання складається з 2-х частин: перша містить власне паремійний матеріал (20 розділів), а друга — загадки; має близько 15 000 записів. До його підготовки долучилося широке коло українських культурних діячів. Серед зареєстрованих одиниць не тільки власне паремії, а й афоризми, що зумовлено специфікою роботи над збірником. Матеріал розміщено за тематичним принципом, кожна паремія пронумерована та паспортизована (скорочена назва території, де зареєстрована паремія; джерело або прізвище особи, яка зафіксувала вислів), ключове слово виділене графічно, наведено також варіанти. До окремих одиниць, насамперед тих, що містять власні назви, подано історичні довідки. Видання М. Номиса сприяло зростанню зацікавленості українськими пареміями та появі книг «Прислів'я та приказки Галицької і Угорської Русі» В. Вислоцького (1869), «Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок» М. Комарова (1890), колекції паремій в «Етнографічних матеріалах» Б. Грінченка, добірки прислів'їв І. Манжури.

Новий етап у становленні української П. пов'язаний зі збірником «Галицько-руські народні приповідки» І. Франка (1901—10), що узагальнив попередні напрацювання і водночас став новим явищем у цій сфері, започаткувавши активне розроблення словників паремій. Це зразок першого тлумачного словника паремійних одиниць, що охопив понад 30 000 народних висловів. Опрацювання та впорядкування фактичного матеріалу відбувалися за чітко визначеними принципами. Тематика паремій подана за абеткою, паремії у межах тем також розміщені за абеткою. Новим кроком у розвитку української П. стало пояснення кожної зареєстрованої одиниці та її варіантів. Важливо, що автор не обмежився

трактуванням значення або описом ситуації, в якій може вживатися вислів, а й подав відповідники з інших мов та розкрив генетичну основу, якою, на його думку, є народні звичаї, вірування, відомості етнологічного та мовного характеру. Фундаментальний доробок завершує загальний покажчик. У 20 ст. опубліковані «Практичний російсько-український словник приказок» М. Йогансена, Г. Млодзинського (1929), «Українська народна приказка» (1936), «Українські народні прислів'я та приказки» (1955; 1961), «Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період» (1963). У 1970—90-і рр. вийшли друком не лише видання перероблених і доповнених збірників українських прислів'їв і приказок — «Народ скаже — як зав'яже (українські народні прислів'я, приказки, загадки)» (1971), «Українські прислів'я та приказки» (1976; 1983), «Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки» (1989), «Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини», «Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру» (обидва — 1990), «Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми» (1991), а й перекладені з інших слов'янських і неслов'янських мов, зокрема польської (1970), російської (1974), чеської і словацької, грузинської, угорської (усі — 1975), казахської (1976), таджицької (1977), корейської (1978), іспанської, англійської, французької (усі — 1980), арабської (1981), португальської (1982), гінді (1983), новогрецької (1985), італійської (1987), серболужицької (1988), баскської, японської (обидва — 1989), івриту та їдишу («Єврейські прислів'я та приказки», 1990) тощо. Реєстри різних за походженням паремій сприяли появі нових пареміографічних праць нового типу (і не тільки перекладного).

Теоретичні засади української П. закладені в працях О. Потебні, який започаткував лінгвістичне вивчення паремій, простежуючи способи перетворення складного поетичного твору (байки) в прислів'я, а також процес виникнення прислів'я як поетичного твору із спостережень за життям, *М. Сумцова* («Досвід історичного вивчення малоросійських прислів'їв», 1896). Лінгвістичний аналіз паремій мав продовження у працях [Л. Скрипник](#), *В. Ужченка*, *В. Калашника*, *В. Жайворонка*, *Ю. Прадіда*, *О. Селіванової*, *С. Єрмоленка*, *І. Голубовської*, *Ж. Колоїз* та ін. Представники різних фразеологічних шкіл трактують паремії як стійкі фрази замкненого типу або фразеологічні одиниці предикативного характеру. З-поміж фольклористів над питаннями П. працювали [М. Пазяк](#) («Українські прислів'я та приказки: Проблеми пареміології та пареміографії», 1984), [О. Лабашук](#) («Українська примовка: особливості побутування та функціонування», 2001), *І. Пасічнюк* («Поетика українських народних прикмет», 2002), *С. Пилипчук* («Галицько-руські народні приповідки» Івана Франка, пареміологічний та пареміографічний аспекти, поетика текстів», 2005) та ін. В україністиці актуальними є проблеми визначення статусу прислів'їв і приказок, виявлення їхніх диференційних ознак, з'ясування функційного потенціалу, лексичних, синтаксичних, стилістичних та соціолінгвістичних параметрів, аналізу лінгвокогнітивних і етнокультурних особливостей тощо. Специфіка пареміологічних досліджень передбачає знання не лише національної культури, фольклору, історії, мови, а й обізнаність у галузі

інших культур, оскільки паремії легко поширюються в міжнародній комунікації.

Рекомендована література

1. див. у статті [Прислів'я і приказки](#).

Бібліографічний опис:

Пареміологія / Л. В. Кравець // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-884673>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).